

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशद्वारा बार
दिवसको उपलक्ष्यमा आयोजित कार्यक्रमलाई
सम्बोधन

मिति २०६५ पुस ७ गते उपत्यका
वार एशोसियनहरुबाट सामुहिक रुपमा
आयोजित कार्यक्रमका अवसरमा
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री
केदारप्रसाद गिरीले बार बेञ्च न्याय
सम्पादन गर्ने सहयात्रीहरु भएकाले
दुवैको दक्षता र इमान्दारिताबाट न्याय
सम्पादनको कार्य सफल र सहज हुन
सक्ने कुरामा जोड दिनु हुँदै न्याय
क्षेत्रका मूल्य मान्यताहरुलाई संवैधानिक
सुनिश्चितता दिन नसके आउने
पिढीको मौलिक स्वतन्त्रता र न्याय
प्राप्तिको हक खतरामा पर्न सक्ने
टिप्पणी गर्नुभयो । यसै क्रममा कानून
व्यवसायीहरु प्राज्ञिक छलफल गर्न अब
वढी स्वतन्त्र भएका कारण जिम्मेवारी
थपिएको कुरा बताउनु भयो ।

यसैगरी सम्माननीयज्यूबाट सर्वोच्च
अदालत वार एशोसियनद्वारा बार दिवसको
उपलक्ष्यमा आयोजित अर्को एक कार्यक्रममा
न्यायपालिका जनशक्तिको कमीबाट गुजिरहेको
खुलासा गर्दै अदालतहरुमा जनशक्ति आपूर्ति
गर्ने प्रणाली समेतका कारणले गर्दा अपेक्षित
रुपमा कार्य गर्न नसकेको स्पष्ट गर्दै वार र
बेञ्च दुवै पक्षबाट न्यायलाई सहज, छिटो र
कम खर्चिलो लगायत कानून व्यवसायभित्र
रहेका समस्याहरु समाधानका लागि सामुहिक
प्रयत्न हुनुपर्ने कुरामा जोड दिनुभयो ।

मेलमिलाप सप्ताह शुरु

ललितपुर जिल्ला अदालत र नेपाल
मेलमिलाप समाजको तत्वावधान तथा The
Asia Foundation को सहयोगमा मेलमिलाप

मेलमिलाप सप्ताहको उद्घाटन मन्तव्य दिनु हुँदै सर्वोच्च अदालतका
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

सप्ताह मिति २०६५ पौष ६ गतेदेखि शुरु
भयो ।

सर्वोच्च अदालतका माननीय
न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्माले उद्घाटन
मन्तव्य व्यक्त गर्नु हुँदै न्यायमा सहज पहुँच
पुर्‍याउने लक्ष्य राज्यको रहेको हुन्छ । समय
स्रोत र साधनको वचत सर्वसाधारणको सहज
पहुँच हुने भएकोले मेलमिलापको ज्यादै महत्व
रहेको कुरा उल्लेख गर्नुभयो ।

पुनरावेदन अदालत पाटनका माननीय
मुख्य न्यायाधीश श्री रणवहादुर वमले
हारजितबाट दिगो शान्ति र अमन चयन

कायम हुन नसक्ने हुँदा मेलमिलापवाट स्थायी शान्ति र विवाद सदाको लागि टुंगो लाग्ने कुरामा जोड दिनु भयो ।

उक्त कार्यक्रमलाई सम्बोधन गर्दै सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रार डा.रामकृष्ण तिमल्सेनाले यो कार्यक्रम सप्ताहव्यापी नभै वर्षेभरि संचालन गर्नुपर्ने अदालत नियमावलीहरुवाट मात्रै निर्देशित मेलमिलापको पद्धति र प्रक्रिया अब ऐनद्वारा निर्देशित हुनुपर्दछ । यसका लागि व्यापारिक मेलमिलाप र सामुदायिक मेलमिलाप समेतलाई समेटि नयाँ ऐन आउने क्रममा रहेको कुरा व्यक्त गर्नुभयो ।

सो कार्यक्रमलाई ललितपुर जिल्ला अदालत वार एशोसियनका अध्यक्ष श्री रमेश मैनाली, पुनरावेदन अदालत पाटनका रजिष्ट्रार श्री डिल्लिराज आचार्य, एशिया फाउन्डेसनका तर्फवाट गोविन्ददास श्रेष्ठ, ललितपुरका प्रमुख जिल्ला अधिकारी श्री लक्ष्मीप्रसाद ढकाल लगायतले सम्बोधन गर्नु भएको थियो ।

सो उदघाटन समारोहको अध्यक्षता ललितपुर जिल्ला अदालतका माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री यज्ञप्रसाद वस्यालले गर्नु भएको थियो ।

ललितपुर जिल्ला अदालत र नेपाल मेलमिलापकर्ता समाजको संयुक्त आयोजनामा संचालित मेलमिलाप सप्ताहको समुदघाटन समारोहमा सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश दामोदरप्रसाद शर्मा, पुनरावेदन अदालत पाटनका माननीय मुख्य न्यायाधीश श्री रणवहादुर वम, सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रार डा.रामकृष्ण तिमल्सेना लगायतका सहभागीहरु

सर्वोच्च अदालत
२०६५ साल पुस १५ गतेसम्म मुद्दाको लगत फर्ख्योर्ति विवरण

क्र.सं.	बिषयगत मुद्दा	कूल लगत	फर्ख्योर्ति		बाकि
			संख्या	प्रतिशत	
१.	देवानी पुनरावेदन	४७९१	४९४	१०.३१	४२९७
२.	फौजदारी पुनरावेदन	२९६९	२१७	७.३१	२७५२
३.	देवानी पुर्ण इजलास	७३	४	५.४८	६९
४.	फौजदारी पुर्ण इजलास	५१	१४	२७.४५	३७
५.	बन्दीप्रत्यक्षीकरण	३३	२०	६०.६१	१३
६.	साधारण रिट	३०५८	३८०	१२.४३	२६७८
७.	पूर्ण रिट	२१	४	१९.०५	१७
८.	विशेष रिट	८४	१५	१७.८६	६९
९.	साधक	१८१	६१	३३.७	१२०
१०.	दोहोर्याई पाउं देवानी	१७७८	२५९	१४.५७	१५१९
११.	दोहोर्याई पाउं फौजदारी	६९८	१९९	२८.५१	४९९
१२.	पुनरावलोकनको निवेदन	१०११	६२६	६१.९२	३८५
१३.	पुनरावेदनको अनुमति निवेदन	११३	३४	३०.०९	७९
१४.	विविध	७५	८	१०.६७	६७
१५.	निवेदन	९९	६४	६४.६५	३५
१६.	प्रतिवेदन	८९	५४	६०.६७	३५
१७.	अवहेलना	१३	३	०	१०
१८.	संक्षिप्त	२	०	०	२
१९.	फुटकर	०	०		०
जम्मा		१५१४७	२४५६		१२६८३

१. विशेष इजलाश
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री
केदारप्रसाद गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६३-WS-
००१९
आदेश मिति: २०६५।३।२६।५

विषय :- संविधानसंग वाभिएको कानून
अमान्य गरी परमादेश लगायत जो चाहिने
आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक: जनहित संरक्षण मञ्चको तर्फबाट
अख्तियार प्राप्त र आफ्नो हकमा
समेत अधिवक्ता रमा पन्त खरेल
समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद् कार्यालय सिंहदरवार
समेत

अमान्य गराई माग्न दावी लिएको
सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को
प्रस्तावना हेर्दा सामाजिक व्यवहारमा
भईरहेको र बढ्दो प्रतिस्पर्धात्मक भडक र
फजुल खर्चमा नियन्त्रण गरी सुधार गर्न
उक्त ऐन आएको भन्ने देखिन्छ । विवादको
दफा ५(२) मा संरचनागत व्यवस्था हेर्दा
पनि दाईजो प्रथालाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्य
नै रहेको देखिन आउँछ । कुल परम्परा

अनुसार राजीखुसीले दिनेले पनि बढीमा दश
हजार रुपैयासम्म मात्र दाईजो दिन हुने
व्यवस्था सामान्यतः दाईजो दिन नहुने भन्ने
तर्फ नै लक्षित रहेको देखिन्छ । कूल
परम्परामा नभएकाले विवाहमा दाईजो दिनु
अपराधजन्य कार्य हुन जान्छ । आफ्नो कूल
परम्परामा नभएकाले र भएकोले पनि दफा
५(२) ले तोकिएको सीमालाई नाघेको
अवस्थामा त्यस्तो सीमा नाघेलाई दिए
लिएको विगो जफत गरी दश हजार रुपैया
सम्म जरिवाना वा पन्ध्र दिनसम्म कैद वा
दुवै सजाय हुने व्यवस्था उक्त दफा ५(३) मा
गर्नुले दाईजोलाई प्रश्रय दिएको भन्न मिल्ने
अवस्था रहदैन ।

निवेदकले सामाजिक व्यवहार (सुधार)
ऐन, २०३३ को दफा ५(२) को व्यवस्था
तत्कालिन नेपाल अधिराज्यको संविधान
२०४७ को धारा ११,१२(१) तथा महिला
विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मुलन
सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रिय अभिसन्धि १९७९
को धारा १,३,५ समेतसंग वाभिएको भन्ने
निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएको देखिन्छ ।
तत्कालिन संविधानको सो व्यवस्था हालको
संविधानमा पनि रहेको छ । कुनै कानून
संविधानसंग वाभिएको भनेर मात्र पुग्दैन,
वाभिएको भन्ने स्पष्ट आधार र कारण
उल्लेख गरी निवेदन दावीलाई पुष्टि गर्न
सक्नुपर्दछ । उक्त दफा ५(२) को व्यवस्था के
कसरी र को उपर असमान भयो, सो को
स्पष्ट पुष्ट्याई रिट निवेदनबाट पाउन
सकिएन । त्यस्तै तत्कालिन संविधानको धारा

१२(१), हालको संविधानको धारा १२ द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हकमा के कसरी उक्त व्यवस्थाले बन्देज लगाएको वा बाधिएको हो, निवेदनबाट खुल्दैन । केवल संविधानको यो यस धारासंग कुनै अमुक कानूनको अमुक व्यवस्था बाधिएको भनेर मात्र पुग्दैन, बाधिएको भन्ने पुष्टि गर्ने दायित्व निवेदकले पुरा गर्नसक्नु पर्नेमा त्यस्तो दायित्व पूरा गरेको पाईएन ।

जहांसम्म सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) को व्यवस्था महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धिको धारा १, ३, ५ संग बाधिएको भन्ने निवेदन जिकिर छ, त्यस सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिद्वारा राज्य उपर सिर्जित दायित्व राज्यले पूरा गर्दै जाने कुरा हो । अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको व्यवस्था राष्ट्रिय कानून सरह हुने र राष्ट्रिय कानून बाधेमा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको व्यवस्था नै मान्य हुने व्यवस्था भएपनि अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिमा उल्लेखित प्रावधानको विपरीत राष्ट्रिय कानून रहे नरहेको भनी तत्कालिन संविधानको धारा ८८(१) र हालको संविधानको धारा १०७(१) अनुसार न्यायिक पुनरावलोकन गर्न मिल्ने अवस्था पनि भएन । नेपालको कानूनको न्यायिक पुनरावलोकन संविधानको सोही धारा अन्तर्गत हुने हो । त्यसमा पनि महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि १९७९ को धारा १, ३, ५ मा उल्लेखित प्रावधानको रोहमा विवादित

दफा ५(२) को व्यवस्था के कति कारणले अनुकूल नरहेको हो भन्ने स्पष्ट जिकिर लिई निवेदकहरुले पुष्ट्याई समेत गर्न सकेको देखिएन ।

निवेदकले असंवैधानिक भनी दावी लिएको सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) को प्रावधान संविधानको धारा ११,१२(१) र हालको संविधानको १२(१) र १३ को प्रतिकूल रहेको नदेखिएको, के कति कारणले उक्त संवैधानिक प्रावधान विपरीतको हो भनी रिट निवेदकले स्पष्ट जिकिर लिई पुष्ट्याई गर्न सकेको नदेखिएको साथै उक्त विवादित प्रावधान अमान्य गर्दा दाईजोसंग सम्बन्धित अन्य कानूनको प्रयोगमा समेत स्वतः असर पर्न जाने भएकोले रिट निवेदन माग बमोजिम सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५ को उपदफा (२) को प्रावधान असंवैधानिक हुन र निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था भएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ पहिलो पटक २०३३।७।४ मा जारी भई लागू भएको हो । उक्त ऐनको प्रस्तावनामा नै सामाजिक व्यवहारमा भइरहेको र बढ्दो प्रतिस्पर्धात्मक तडक भडक र फजुल खर्चमा नियन्त्रण गरी सुधार गर्न बनेको देखिन्छ । ऐनको दफा २(क) मा सामाजिक व्यवहारको परिभाषा गरी सामाजिक व्यवहार भन्नाले बिबाह, व्रतबन्ध,

चुडाकर्म, पास्नी, न्वारान, जन्मदिवस, छैठी, बूढो पास्नी र पितृ कार्य समेतलाई जनाउँछ, भनी परिभाषा भएको देखिन्छ । सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ मार्फत फजुल खर्च र प्रतिस्पर्धात्मक खर्चमा नियन्त्रण ल्याउने तत्कालिन विधायिकाको कार्य सराहनीय मान्नुपर्छ । उक्त ऐनलाई कल्याणकारी विधायन (welfare legislation) भन्न सकिन्छ ।

सामाजिक कार्यमा भोजभतेर अर्थात आजकालको शब्दमा Party गर्ने प्रचलन, सामाजिक कार्य लगातार २३ दिनसम्म मनाउने प्रचलन, भोजभतेरमा संयौंको संख्यामा निमन्त्रणा गरी डाकी भोज खुवाउने प्रचलन, सामाजिक कार्यमा खास गरी विवाहमा छोरी पट्टिवाट श्रृङ्गार गहना, गार्हस्थ वस्तु लगायत आरामदायी र घरायसी जीवनका बिलासिताका सामान दाइजो दिने प्रचलन हाम्रो समाजमा अनियन्त्रित र व्यापक प्रचलन नै हुँदै गएको देखिन्छ । यहाँसम्म कि यस विषयमा कुनै कानून बनेको छैन भने जस्तो अनुभूत हुन्छ । सामाजिक कार्य नेपाली समाजमा यति भङ्किलो भएको छ कि छिमेकीले वा कुनै नाता वा परिवारका सदस्यले मानौं पाँच सय जना मानिस चाडपर्वमा निम्ता गरेको छ भने अर्को छिमेकीले अथवा अर्को परिवारको सदस्यले पनि त्यो भन्दा बढी मानिस निम्ता गरी खर्च गर्ने प्रतिस्पर्धा नै भएको देखिन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा कानूनको कार्यान्वयन नभएको र फजुल खर्च गर्न हुन्छ भन्ने

चेतनाको कमीले गर्दा Demonstration effect ले पनि सामाजिक व्यवहारलाई नकारात्मक असर पारेको देखिन्छ । वास्तवमा सामाजिक व्यवहार गर्नुपर्ने घर परिवारले demonstration effect बाट कति पनि प्रभावित नभई प्रतिस्पर्धाको भावना नराखी Cut your coat according to your cloth को सिद्धान्त अनुसार र क्षमता र हैसियत भन्दा बढी खर्च नगरीकन पनि सामाजिक व्यवहार सम्पन्न गर्न सकिन्छ भन्ने बोध भई भङ्किलो र फजुल खर्च भङ्किलो समारोह, दाइजो प्रथा, ठूलो संख्यामा भोज खुवाउने आदि कार्यलाई निरुत्साहित गर्न आवश्यक छ । सरकारले यस तर्फ ध्यान दिई आवश्यक कदम चाल्नु पर्ने हो ।

ऋण गरी वा भएको बचत एउटै सामाजिक कार्यमा खर्च गर्दा अन्ततः गत्वा छोरा छोरीको पढाई लेखाई, नियमित रहन सहन, दैनिक जीवनयापनमा नै असर पर्न र तनावमुक्त दैनिक जीवनमा पनि प्रतिकूल असर पर्न पनि सक्दछ । त्यसैले कुनै पनि सामाजिक व्यवहारमा प्रतिस्पर्धात्मक फजुल खर्च गर्न उचित हुँदैन भन्ने कुराको सबै नागरिकले महसुस गरिदिने हो भने शायद तत्सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता नै नपर्ला । तर सामान्य नागरिकहरूमा सामाजिक व्यवहारको कार्यमा हैसियत भन्दा बढी गरिने खर्च फजुल खर्च हो भन्ने चेतना नआएको कारणले नै ऐन लागू गर्नु परेको हो । यसमा दुईमत हुन सक्दैन । एकातिर शिक्षाको कमी,

परम्परा, मान्यता, प्रचलन, रूढिवादी, अन्धविश्वासको कारणले गर्दा सामाजिक व्यवहारमा तडकभडक नगरे अरुले के भन्दा भन्ने भावना आदिका कारणले गर्दा र अर्कोतिर कानून कै कार्यान्वयन नहुने भएबाट पनि सामाजिक व्यवहारमा आयश्रोत वा सम्पत्ति भन्दा बढी खर्च गर्ने परम्परा र प्रचलन बढ्दै गएको हो । यसको लागि कानून बनाएर मात्र पर्याप्त हुंदो रहेनछ भन्ने कुरा सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को कार्यान्वयन शून्य भएबाट नै स्पष्ट हुन्छ । यसका तीन वटा कारण देखिन्छन् । एउटा हो - कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अभाव, अर्को हो समाजले स्वीकार नगर्ने खालको कानूनको महत्व नहुने र अन्तिम अथवा तेश्रो हो हामीमा चेतनाको कमी ।

विक्रम सम्वत् २०३३ सालमा जारी भई लागू भएको सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन अन्तर्गतको मुद्दा सरकारवादी मुद्दा हुने र प्रहरीले अनुसन्धान गरी दायर गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । ऐनका अन्य व्यवस्थाहरु हेर्दा सामाजिक व्यवहारमा अनावश्यक र फजुल खर्च नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले ऐनले प्रायः आवश्यक सबै कुरा समेटेको देखिन्छ तर व्यवहारमा उक्त ऐन नै नभए सरह भएको छ । सामाजिक व्यवहारमा अनावश्यक र फजुल खर्च गर्नु हुँदैन भन्ने सबै नागरिक स्वयंमा चेतना सिर्जना हुन र सभ्य नागरिकले कानून उलंघन गर्नु हुँदैन, कानून पालना गर्नुपर्छ भन्ने चेतना र भावना

जगाउनु आवश्यक देखिन्छ । तिलक प्रथा, दाइजो प्रथा, अन्य आर्थिक दायित्व, धेरै संख्यामा जन्ती डाक्ने प्रचलन, भड्किलो वा खर्चिलो भोज,छैटी,न्वारान, जन्मदिवस, चुडाकर्म आदि लगायत सम्पूर्ण सामाजिक कार्यमा भड्किलो खर्चले पारिवारिक दैनिक जीवनयापन र रहनसहनमा प्रतिकूल असर पर्छ । यसरी खर्च गर्न आयश्रोत पनि हुनुपर्दछ र यस्तो आयश्रोत पनि निरन्तर प्राप्त भइरहनुपर्दछ । हाम्रो जस्तो कानूनको फितलो कार्यान्वयन हुने देशमा सामाजिक व्यवहारमा अनियन्त्रित खर्च गर्ने छुटले आयश्रोतको अभावमा यदी राष्ट्रसेवक कर्मचारी हो भने भ्रष्टाचारलाई पनि निम्त्याउन सक्ने प्रबल सम्भावना हुन्छ र राष्ट्रसेवक नभई सामान्य नागरिक हो भने त्यसको विकल्प स्वरूप ऋण सापटी हुन जान्छ । यसको प्रतिकूल असर बाल बच्चाहरुको शिक्षा, पठन पाठन स्वास्थ्य उपचार, रहनसहन, दैनिक जीवन आदि सबै क्षेत्रमा समेत पर्न जान सक्दछ । उसमा दुई मत हुन सक्नेन ।

सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ ले तिलक लिन दिन र दाइजो लिन दिन नियन्त्रण गरेको छ । विवाहमा जन्तीको संख्यामा नियन्त्रण गरेको छ, भोज भत्तेरमा नियन्त्रण गरेको छ । निमन्त्रणा गरिनेहरुको संख्यामा नियन्त्रण गरेको छ । यी सबै व्यवस्थाहरु नागरिकहरुको आर्थिक हित कायम राख्ने उद्देश्यले प्रभावित भई ऐनमा व्यवस्था भएको देखिन्छ । सबैको हितको

खातिर जारी भएको यस्तो ऐनको सरकारले प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन र लागू गर्न सक्नुपर्ने मात्र होईन, समाज र प्रत्येक नागरिकले उक्त ऐनलाई स्वागत गरी सफल कार्यान्वयन गर्नमा सहयोग गर्न पर्ने थियो । ऐनको मनसाय, व्यवस्था र भावनालाई ध्यानमा राख्दा ऐनले सामाजिक व्यवहारहरूमा अनावश्यक खर्च रोकन आवश्यक र महत्वपूर्ण व्यवस्था गरेको देखिन्छ । ऐनको प्रभावकारिताको सम्बन्धमा ऐन लागू भएको तीस वर्ष भन्दा लामो अनुभव हेर्दा सामाजिक व्यवहारमा अनावश्यक र बढ्दो खर्च नियन्त्रण गर्न कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनपर्नेका साथै त्यसको लागि समाज र नागरिकमा नै चेतना जागी सामाजिक व्यवहारमा अनावश्यक रूपमा बढी खर्च गर्न नहुने भन्नेमा समाज र नागरिक नै सचेत र सजग हुन पनि आवश्यक पर्दोरहेछ भन्ने देखिन्छ ।

सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरोपणको क्रममा विवाद समाधान कसरी हुन सक्छ भन्नलाई निवेदन दर्ता गराउने मात्र होईन, त्यसको समाधानको लागि बैकल्पिक रूपमा समाधानका बाटा अर्थात् सुझावहरू समेत निवेदनमा नै उल्लेख गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको छ । यो व्यवस्थालाई निवेदक बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध मन्त्रिपरिषद सचिवालय समेत भएको हरिसिद्धी ईटा

टायल कारखाना निजीकरण मुद्दामा यस अदालतले सिद्धान्त समेत प्रतिपादन गरिसकेको छ । तर प्रस्तुत रिट निवेदनमा समाधानका कतै बैकल्पिक उपायहरू निवेदकले दिन सकेको देखिंदैन । तर निवेदनले उठाएको विषयवस्तुको महत्व र गाम्भीर्यता लाई ध्यानमा राख्दा अवस्था परिवर्तनको कारण कानूनको संवैधानिकताको प्रश्नमा रिट निवेदन खारेज भएपनि देहाय बमोजिम निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गर्न यो ईजलास आवश्यक ठान्दछ:-

(क) नेपालमा अझै आमनागरिकहरूमा सामाजिक व्यवहार भनेको पटक पटक मनाउने वा गरिने व्यवहार होईन । हाम्रो समाज, हाम्रो पुर्खा, हाम्रो परम्परा, हाम्रो धर्म र हाम्रो संस्कृतिले गरी आएको चलन अनुसार यसलाई परम्परा अनुसार मनाउनु वा गर्नुपर्छ भन्ने धारणा छ । मेहनतसाथ वर्षौं लगाएर कमाएको सम्पत्ति एउटै सामाजिक व्यवहारमा खर्च गर्ने वा ऋण लिएर पनि सामाजिक व्यवहार गर्ने वा मनाउने प्रचलन कायम छ । यसलाई न्यून र नियन्त्रण गर्नको लागि नागरिकहरूमा नै awareness (सचेतनता) आवश्यक छ । उमेर पुगेका बुढापाकाहरूको पठन पाठनको स्तर अर्थात् चेतनाको कमी, हुर्काई, बसाई र समग्र पारिवारीक वातावरण आदीको कारणले गर्दा पनि उनीहरूको mindset मा कानूनले मात्र परिवर्तन ल्याउन सक्दैन । सो कुरा कानूनको कार्यान्वयन हुन नसकेवाट नै

प्रमाणित हुन्छ । विवाहको पर्व हिन्दु धर्मालम्बी वाहेक अन्य धर्मालम्बी समुदायको हेर्ने हो भने सीमित नजिकका केहि व्यक्तिलाई बोलाई केहि घण्टाभित्र नै सम्पूर्ण विवाह र भोजको कार्य नै सम्पन्न हुन्छ । तर हिन्दुको परम्परा ठीक त्यसको विपरित छ । ठूलो र भड्किलो खालको सजावट नगरिकन धेरै जनालाई निम्ता नगरी तिलक, दाईजो आदि नदिइकन पनि आफ्नो धार्मिक परम्परा र मान्यता अनुरूप सामाजिक व्यवहार सम्पन्न हुन सक्तछ र दाईजो प्रथा, तिलक प्रथा, तोकिएको भन्दा बढीलाई भोजमा निम्ता आदि जस्ता कार्यहरु wasteful expenditure हो र कानूनी अपराध समेत हो भन्ने कुराको ज्ञान र जानकारी वर्तमान generation लाई दिलाउँदा अबको पिढी (generation) को mindset परिवर्तन हुन मद्दत गर्दछ ।

(क) सामाजिक व्यवहारमध्ये विवाहको कार्य सबभन्दा भड्किलो र सबभन्दा खर्चीलो हुँदै गएको देखिन्छ । विवाह सम्पन्न गर्ने शिक्षित बरबधुले पनि परम्पराबाट ग्रसित बाबु आमा लगायत अभिभावकको कारण खर्चिलो तिलक र दाईजोका साथै भड्किलोरूपमा विवाह सम्पन्न गर्ने गरेको देखिन्छ । तसर्थ यसको रोकथामका लागि समाज र नागरिकहरुमा awareness सिर्जना गर्न आवश्यक हुन्छ । तसर्थ आजका

विद्यार्थीहरु खासगरी कलेज स्कूलका विद्यार्थीहरुलाई सचेत गराउन सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन पाठ्यक्रममा समावेश गरी सो ऐनको उद्देश्य मनसाय र व्यवस्था सहित यसको उलंघन हुँदा कानूनी र अपराधिक पक्ष उल्लंघन हुने र श्रोत भन्दा बढी खर्च गर्दा सम्पूर्ण परिवारलाई भविष्यमा रहनसहन र दैनिक जीवनयापनमा नै पर्ने असरको आर्थिक पक्षलाई केन्द्रीत गरी पढाउँदा longer term मा अब भविष्यमा सामाजिक व्यवहार गर्ने व्यक्तिहरुको स्वयंमा सामाजिक व्यवहार खासगरी विवाहमा बढी र फजुल खर्च गर्न हुँदोरहेनछ भन्ने चेतना जागी ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनमा मद्दत गर्ने हुनाले विपक्षी नेपाल सरकारले कुन तहका विद्यार्थीलाई सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ लाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्नु उपयुक्त हुन्छ, निर्णय गरी सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ लाई पाठ्यक्रममा समावेश गराउनु ।

(ख) ऐनको व्यवस्था लागू नहुनु भनेको प्रशासनिक संयन्त्र फितलो र गैरजिम्मेवार हुनु हो । कानून लागू नगर्नु भनेको सार्वभौम राष्ट्रको कानून बनाउने काममा सार्वभौम संसद अर्थात Law making function मा Sovereign Parliament को आदेश

पालना नगर्नु हो । कानूनी राज र कानूनको खुलमखुल्ला उलंघन mutually exclusive हुन्छ । लिखित संविधान भएको सभ्य समाज र कानूनी राजको आधारमा राज्य सञ्चालन हुने देशमा सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दिनहु उलंघन हुनु भनेको good governance / rule of law को उपहास हो । कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको कुनै विकल्प नै हुँदैन । कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन त हुनैपर्दछ । सामाजिक व्यवहारमा खासगरी विवाहमा तिलक प्रथा, दाइजो प्रथा, तोकिएको भन्दा बढी व्यक्ति भोजमा निमन्त्रणा, भड्किलो सजावट आदिलाई Criminalise पनि गर्ने तर त्यसको दिनहु उलंघन हुँदा जोसुकैले जाहेरी दिएपनि कारवाही गर्नुपर्ने सरकारवादी भई चल्ने मुद्दामा दिन दाहाडै कानूनको खुलामखुला उलंघन र उपहास हुँदा पनि कारवाही नहुने कसरी हुन सक्तछ ? या त उल्लेखित गतिविधि ऐनले Criminalise गरेको हुँदा कानून बमोजिम कारवाही हुनपर्ने हो । या सामाजिक व्यवहारमा गरिने खर्च भनेको आर्जन गरेको सम्पत्ति भोग गर्ने वेचविखन गर्न पाउने सम्पत्ति भएकोले यस्तोमा राज्यले हस्तक्षेप गर्न हुदोरहेनछ भनी सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३

समाज र नागरिकले नचाहेको भनी उल्लेखित कारवाहीहरु Decriminalise गर्नु पर्यो ? तर यसो गर्न कसरी मिला र कत्तिको जायज होला ? विधायिकाले कुनै कानून बनाउछ भने कार्यपालिकाले त्यसलाई अक्षरशः लागु गर्नुपर्छ । कानून उलंघन भएको कार्यपालिकाले हेरेर चशमदित गवाह भएर बस्नु उचित हुँदैन । त्यसैले उक्त ऐनको अक्षरशः परिपालना गर्नु गराउनु । ऐनको व्यवस्थाको परिपालना भए नभएको सम्बन्धमा आवश्यक संयन्त्र निर्माण गरी प्रभावकारी अनुगमन गर्नु गराउनु ।

(ग) सामाजिक व्यवहारमा अनियन्त्रित खर्च गर्ने प्रचलन, हरहिसाव राख्न नपर्ने र खर्च गर्न छाडापनले अर्थात सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को कार्यान्वयन नहुनाले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिमा भ्रष्टाचार गर्ने प्रवृत्ति बढ्न सक्ने मात्र होईन, बढेको पनि हुनसक्तछ । यसमा शायद बिबाद नहोला । सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ सामाजिक कार्यमा हुने तडकभडक, फजुल खर्च नियन्त्रणमा महत्वपूर्ण कानून भएको कारण एकातिर नागरिकहरुमा यस कानूनको बारेमा awareness बढाई क्रमिकरूपले स्वतःलागू हुने वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक देखिन्छ भने अर्कोतिर यसको प्रभावकारी र क्रमिक

कार्यान्वयन हुनु पर्दछ । यहि कारणले गर्दा ऐन प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले निजामती सेवाका कर्मचारीहरुको सेवा शर्त सम्बन्धी कानून, प्रहरी तथा सेनाका जवान एवं अधिकृतलाई लागू हुने सेना तथा प्रहरी कर्मचारीको सेवा शर्त सम्बन्धी कानून, सरकारी स्वामित्वका तथा अर्ध स्वामित्वका संस्थानहरुको कर्मचारीलाई लागू हुने कर्मचारीको सेवा शर्त सम्बन्धी कानून तथा शिक्षकहरुको सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनमा शिक्षक तथा कर्मचारीहरुले सामाजिक कार्य गर्दा सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ पालना गर्नुपर्ने आचरण मानी उक्त ऐनको व्यवस्थालाई कर्मचारीले अनिवार्य रूपले पालना गर्नुपर्ने गरी आचरणमा समावेश गरी उक्त ऐनको उलंघन भनेको आचरण विपरीतको कार्य मानिने गरी उक्त ऐनको पालनालाई सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनको आचरणमा समावेश गर्नुपर्दछ । सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को व्यवस्थालाई आचरणमा समावेश गरी यदि राष्ट्रसेवकले उक्त ऐन विपरीत सामाजिक व्यवहार गरेमा आचरण विपरित कार्य गरेको मानी विभागीय कारवाही गर्ने व्यवस्था समावेश गरी सामाजिक व्यवहार सम्पन्न गर्ने प्रत्येक कर्मचारीले उक्त

ऐनको दफा १५ अनुरूप हिसाब देखाउनु पर्ने व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी हुने ।

२. पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
सम्बत् २०६५ सालको फौ.पू.ई.नं.०६५-CF-
००२४

आदेश मिति: २०६५।५।१५

मुद्दा: भ्रष्टाचार (नक्कली प्रमाणपत्र) ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी: तारा राजभण्डारी (कार्की)

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी: अख्तियार दुरुपयोग
अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट
भानुभक्त निरौलाको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई
भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले खारेज
गरेको अवस्था छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन,
२०५९, मिति २०५९।३।१५ देखि लागू भएको
र सो ऐनको दफा ६५ मा रहेको खारेजी र
बचाउ शीर्षक अन्तर्गत उपदफा (३) मा

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ बमोजिम भए गरेको काम कारवाही यसै ऐन बमोजिम भए गरेको मानिनेछ भन्ने प्रावधान रहेको पाईयो । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ ले “कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहदा पाउने वा सो ओहदामा बहाल रहने उद्देश्यले शिक्षा सम्बन्धी कुनै योग्यता, नाम, तीनपुस्ते, उमेर, जात, थर, वतन, नागरिकता वा अयोग्यता ढाँटेमा निजलाई कसूरको मात्रा अनुसार २ वर्ष देखि ६ वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेकोमा खारेज गर्ने ऐन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) ले “कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहदा पाउने वा सो ओहदामा बहाल रहने वा कुनै हैसियत, लाभ वा सुविधा पाउने उद्देश्यले शैक्षिक योग्यता, नाम, तीनपुस्ते, उमेर, जात, थर, ठेगाना, नागरिकता वा योग्यता वा अन्य कुनै कुराको भुट्टा विवरण दिएमा वा सो सम्बन्धी भुट्टा प्रमाणपत्र पेश गरेमा निजलाई कसूरको मात्रा अनुसार छ महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयादेखि बीस हजार रुपैयासम्म जरिवाना हुनेछ” भन्ने व्यवस्थाबाट खारेज भएको ऐनले व्यवस्था गरेको राष्ट्र सेवकको ओहदा निमित्त योग्यता नाम इत्यादी ढाट्ने अपराधलाई खारेज गर्ने ऐन अर्थात भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) ले अझ स्पष्ट र विस्तारित रूपमा निरन्तरता दिएको देखिन आयो । नेपाल विद्युत प्राधिकरणको मिति

२०५९।५।१० को पत्रद्वारा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा थप छानविनको लागि आवश्यक कागजात पठाएको वारेको पत्र प्रेषित गरिए पश्चात् सो आयोगबाट छानविन भएकोमा नक्कली प्रमाणपत्र भएको तथ्य उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद, सानोठिमीको मिति २०६०।५।२५ को पत्रबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई जानकारी हुन आएको अवस्था देखिन्छ ।

तारा राजभण्डारी कार्की विहार विद्यालय परीक्षा समिति, पटनाबाट सन् १९८७ मा रोल कोड ३२१७ सि.नं. ३१२ एस.एल.सी. परीक्षा पास गरेको भनी पेश गरेको प्रमाण पत्र सम्बन्धमा अनुसन्धान शुरु भएको मिसिलबाट देखिन्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क. ले यस “यस ऐन बमोजिम मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद कायम गर्दा सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकोमा कुनै हदम्याद लाग्ने छैन । सो वाहेक अरु भ्रष्टाचारको कसूरमा विभागीय कारवाई समाप्त भएको मितिले ६ महिनाको र विभागीय कारवाई नभएकोमा अनुसन्धानको कारवाई शुरु भएको मितिले २ वर्षको हदम्याद हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दा विभागीय कारवाही नभएको अवस्था हुँदा अनुसन्धान शुरु भएको अर्थात मिति २०५९।५।१० को दुई वर्ष भित्र मुद्दा चलाउनु पर्ने हदम्याद खारेज भएको ऐनले तोकेकोमा खारेज भएको ऐन

अन्तरगत कारवाही सुरु भएको अवस्था हुँदा अनुसन्धान सुरु भएको दुई वर्ष भित्र मुद्दा चल्न सक्ने नसक्ने के हो ? सो तर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आयो । कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ ले खारेजीको परिणामका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्दै खण्ड (ड) मा “कुनै नेपाल ऐनले अहिलेसम्म बनेको र पछि बन्ने कुनै ऐनलाई खारेज गर्नु भन्ने अर्कै अभिप्राय नदेखिएमा खारेज भएको ऐनले कुनै तहकिकात, कानूनी कारवाई वा उपायलाई सुरु गर्न, जारी राख्न वा लागू गर्न हुन्छ र खारेज गर्ने ऐन पास नभए सरह गरी त्यस्तो दण्ड सजाय वा जफत गरे हुन्छ” भन्ने व्यवस्था गरिएको परिप्रेक्षमा दफा ४(ड) को उक्त व्यवस्थाले खारेज भएको भ्रष्टाचार ऐनको दफा १२ को कसूरमा तहकिकात, कानूनी कारवाही वा उपायलाई खारेज भएको दफा २४क. को हदम्याद भित्र सुरु गर्न नसकिने अवस्था नदेखिएको खारेज गर्ने, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ६५(३) ले पनि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ बमोजिम भए गरेको काम कारवाही यसै ऐन बमोजिम भए गरेको मानिने छ भनी बचाउ गरी रहेको अवस्थामा प्रस्तुत विवादमा खारेज भएको ऐन आकर्षित नहुने भन्न सकिने भएन ।

पुनरावेदक प्रतिवादी तारा राजभण्डारी (कार्की) ले विहार विद्यालय परिक्षा समिति, पटनाबाट १९८७ मा रोलकोड ३२१७ सि.नं. ३१२ एस.एल.सी. (हाईस्कूल) परिक्षा पास गरेको सर्टिफिकेट

पेश गरेको तथ्यमा कुनै विवाद देखिँदैन । प्रतिवादी पुनरावेदकले सर्टिफिकेटबाट नियुक्ति पाएको र सर्टिफिकेटका आधारमा बढुवा पाएको अवस्था नभै सर्टिफिकेटका आधारमा ओहदा पाउने, ओहदामा बहाल रहने समेतका कुनै लाभ सुविधा प्राप्त नभएको हुँदा त्यस्तो सर्टिफिकेटका आधारमा सजाय गर्न नमिल्ने भन्नेसम्मको जिकिर लिएको देखियो । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ ले “कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहदा पाउने वा सो ओहदामा बहाल रहने उद्देश्यले शिक्षा सम्बन्धी कुनै योग्यता, नाम, तीनपुस्ते, उमेर, जात, थर, वतन, नागरिकता वा अयोग्यता ढाँटेमा निजलाई कसूरको मात्रा अनुसार २ वर्ष देखि ६ वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेबाट राष्ट्र सेवकले कुनै ओहदा पाउने, ओहदामा बहाल रहने वा कुनै लाभ वा सुविधा पाउने उद्देश्यले शिक्षा सम्बन्धी कुनै योग्यता, नाम, तिन पुस्ते, उमेर, जात, थर, वतन, नागरिकता वा अयोग्यता ढाट्न नहुने गरी यस्ता कार्यलाई अपराधजन्य गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन आउँदछ । अपराध हुनलाई निश्चय नै अपराधिक कार्य (Actus Reus) र अपराधी मन (Mens Rea) दुवै आवश्यक हुन्छ । अपराधीक कार्य (Actus Reus) भन्नाले अपराधसँग सम्बन्धित शारीरिक वा भौतिक कार्य बुझ्नु पर्ने हुन्छ भने अपराधिक मन (Mens Rea) अपराधिक अभिप्राय वा उद्देश्यलाई बोध गराउँदछ । अपराधिक

अभिप्राय वा उद्देश्यविहीनको कार्यबाट मात्र अपराध कायम हुन सक्दैन (Actus Non facit reum, nisi mens sit rea) भन्ने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ ।

पुनरावेदक प्रतिवादीबाट नक्कली सर्तिफिकेट पेश गर्ने कार्य अर्थात अपराधिक कार्य (Actus Reus) भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन, पेश भएको सर्तिफिकेट ओहदा पाउन, ओहदामा बहाल हुन वा कुनै लाभ सुविधा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले पेश नगरेको भन्ने भएकोमा पेश गर्न आवश्यकै नभएको सर्तिफिकेट नक्कली बनाई पेश गर्ने कार्य पछाडि ओहदा सम्बन्धी सम्भावित लाभ प्राप्त गर्ने अपराधिक अभिप्राय वा उद्देश्य (Mens Rea) रहेको स्पष्ट देखिन आउँदा नक्कली प्रमाण पत्र पेश गर्ने कार्यमा अपराधिक कार्य (Actus Reus) र अपराधिक मन वा उद्देश्य (Mens Rea) समेतका दुवै तत्व समावेश भएको देखिन्छ । तसर्थ प्रतिवादीको उक्त कार्यलाई कसूर मानी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ तथा २९(२) वमोजिम निजलाई रु.१,५००/- जरिवाना हुने ठहर्‍याएको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६१।३।३१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ ।

यस्तै विवादको विषयवस्तु समावेश भएको नेपाल सरकार विरुद्ध विमला पोखरेल भएको सम्बन्ध २०६० सालको फौ.पु.नं.२९९५ को भ्रष्टाचार (नक्कली प्रमाणपत्र) मुद्दामा पेश भएको विवादित

प्रमाणपत्रबाट लाभ लिएको वा नलिएको भन्ने कुराको विचार भई माथिल्लो पदमा बढुवा प्राप्त गर्नको लागि समेत विवादको प्रमाणपत्रको कुनै प्रयोजन हुने नदेखिएको स्थितिमा प्रतिवादीलाई अभियोग वमोजिम कसूरदार ठहर गर्न उपयुक्त र न्यायोचित नदेखिने भनी सफाई दिने ठहर्‍याएको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६३।३।११ मा भएको रुलिडसँग यो इजलास सहमत हुन नसक्ने ।

३. संयुक्त इजलास

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.

फौ.पु.नं.: ०६३-CR-०५३०

फैसला मिति: २०६५।४।१९।१

मुद्दा: जालसाजी ।

पुरावेदक/वादी: मिलेन्द्र तुलाधर समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: बिजिता तुलाधर समेत

गंभीर रुपमा विरामी भै अस्पताल भर्ना भएको व्यक्तिबाट जालसाजीपूर्वक शोषपछिको वकसपत्रको लिखत गरी लिने दिने कार्य भएको भन्ने पुनरावेदकको जिकीर रहेको सम्बन्धमा हेर्दा लिखत गरिदिने व्यक्तिका रुपमा रहेकी लक्ष्मी तुलाधर मिति

२०६१।२।१४ मा मात्र पाटन अस्पतालमा भर्ना भएको देखिन्छ । सो अस्पतालबाट प्राप्त हुन आएको Discharge Summary र Notice of Death समेतले निज लक्ष्मी तुलाधर मिति २०६१।२।१४ मा अस्पताल भर्ना भै उपचार हुँदा हुँदै मिति २०६१।२।१५ मा मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ । कुनै काम, कारबाई वा व्यवसायको सिलसिलामा नियमित रुपमा राखिएको खाता, बहि, किताब वा अन्य स्रेस्तामा नियमित रुपमा चढाएको वा जनाएको कुनै कुरा वा सो काम, कारोवार वा व्यवसायका सम्बन्धमा लेखेको चिट्ठिपत्र, भरपाई, चलानी वा अन्य कुनै विवरण प्रमाणमा लिन हुन्छ भन्ने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १४ मा रहेको कानूनी व्यवस्थाका आधारमा पनि अस्पतालबाट प्राप्त ती विवरणको आधिकारिकताका सम्बन्धमा शंका गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदैन । पुनरावेदक वादीले आशंका गरेजस्तो अस्पतालले भुट्टा विवरण तयार पार्नुपर्ने कुनै आधार र कारण पनि देखिँदैन । कुनै पनि व्यक्तिको स्वास्थ्य स्थिति, निजको होश बेहोशको अवस्था, निजको शारिरीक अवस्था समेतको पहिचान (Diagnosis) गर्ने निकाय भनेको स्वास्थ्य संस्था नै हो, अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म त्यस्ता संस्थाले दिएको Report को आधिकारिकतामा आशंका गरिनु हुँदैन । त्यसैले त्यस्ता आधिकारिक संस्थाबाट प्राप्त विवरण समेतलाई आधार मानी विवादित शेषपछिको वकसपत्रको लिखत गर्दाको अवस्थामा निज लक्ष्मी तुलाधर

अस्पतालमा नरहेको र निज आफूले गरेको कार्य र परिणाम थाहा पाउन नसक्ने अवस्थामा रहेको नदेखिएको भनी पुनरावेदन अदालतले लिएको निर्णयाधारलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन ।

लिखत गर्ने कार्यमा मालपोत कार्यालयका कर्मचारीको मिलोमतो रहेको र पुनरावेदन अदालतले रजिष्ट्रेशनको ११ नं. को गलत व्याख्या गरेको भन्ने पुनरावेदकको जिकीर रहेको तर्फ हेर्दा रजिष्ट्रेशनको ११ नं. मा रहेको कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । रजिष्ट्रेशनको ११ नं. ले “रजिष्ट्रेशन गराउनु पर्ने लिखत रजिष्ट्रेशन गराउन अड्डामा नआई अड्डाबाट डोर खटाई घरमै रजिष्ट्रेशन गराई पाउन कसैले दरखास्त दिएमा घरमै गई रजिष्ट्रेशन गरिदिनु पर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही प्रावधानका आधारमा परेको दरखास्त वमोजिम नै मालपोत कार्यालय कलंकीका कर्मचारीहरु डोरमा खटिई रजिष्ट्रेशन गर्ने कार्य गरेको भन्ने कुरा निर्विवाद रुपमा देखिएको अवस्थामा सम्बन्धित कर्मचारीहरुको समेत मिलोमतोमा शेषपछिको वकसपत्रको लिखत पारित गर्ने कार्य भएको भन्ने जिकीर आफैँमा आधारयुक्त देखिँदैन । जहाँसम्म विरामी र बृद्ध अवस्थाको व्यक्तिबाट शेषपछिको वकसपत्र दिने दिलाउने गरेको कार्य जालसाजीपूर्ण रहेको भन्ने वादीको भनाई रहेको छ, विरामी र बृद्ध हुँदैमा शेषपछिको वकसपत्र दिन नहुने भन्ने हुँदैन । विरामी र

बृद्ध भएको कारणले निज होशमा नरहेको वा आफूले गरेको कार्य र परिणाम थाहा नपाउने अवस्थामा पुगेको छ, छैन भन्ने कुरा नै यहाँ महत्वपूर्ण हुन्छ, तर प्रस्तुत विवादमा त्यस्तो अवस्था देखिएको छैन र अस्पतालको Progress Notes ले पनि त्यस्तो अवस्था देखाउँदैन । होशमा रहेको र आफूले गरेको कार्य र परिणाम थाहा पाउने अवस्थामा रहेको व्यक्तिले शेषपछिको वकसपत्र गरिदिने इच्छा व्यक्त गरी प्रकृया अगाडि बढाएको अवस्थामा मालपोत कार्यालयका कर्मचारीले अन्यथा गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन र रजिष्ट्रेशनको ११ नं. ले उनीहरूलाई त्यस्तो गर्ने अनुमति प्रदान गर्दैन ।

पुनरावेदक वादीले नागरिक अधिकार ऐनले सरकारी कर्मचारीले गरेको कार्यका सम्बन्धमा मुद्दा लाग्ने व्यवस्था गरेकोमा त्यसको समेत गलत व्याख्या गरी फैसला गरिएको भन्ने समेतको जिकीर लिए तर्फ हेर्दा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १९ ले सरकारी कर्मचारी उपर मुद्दा चलाउनु अघि सो को सूचना दिनुपर्ने सम्मको व्यवस्था गरेको छ । सो व्यवस्थाले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने नभै प्रकृत्यामात्र निर्धारण गरेको हुँदा त्यस्तो प्राबधानलाई दावीको विषयसँग वा अदालतको फैसलासँग जोड्नुपर्ने आधार र कारण नै देखिँदैन । ऐनको दफा १८ ले ठेक्का सम्बन्धी हकको प्रचलन गराउन वा नागरिकको चल अचल सम्पत्ति अपहरण वा नोक्सान पारेमा सो मा उपचार प्राप्त गर्नका लागि सरकार उपर

पुनरावेदन अदालतमा उजुर गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा रहेको विवादको विषयवस्तुको सान्दर्भिकता दफा १८ को विषयवस्तुसँग रहेको नदेखिएको हुँदा ऐनको दफा १८ र १९ को गलत व्याख्या भएको भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।

प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६१।२।१२ को विवादित लिखतलाई किर्ते कागजको ३ नं. अनुसार जालसाजी घोषित गरिपाउँ भन्ने नै मुख्य जिकीर रहेको सन्दर्भमा सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा किर्ते कागजको ३ नं. मा “...अर्काको हक मेट्ने, हदम्याद तारिख जाने वा कुनै तरहसँग नोक्सान पार्ने इत्यादि जुनसुकै मतलबले होस् नगरे नभएको भुट्टा कुरा गरे भएको हो भनी वा मिति अंक वा व्यहोरा फरक पारी सहिछाप गरी गराई कागज बनाए वा बनाउन लगाएमा समेत जालसाजी गरेको ठहर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सो व्यवस्थाले जालसाजी हुनका लागि अर्काको हक मेट्ने, हदम्याद तारिख जाने वा नोक्सान पार्ने मनसाय तत्वको अपरिहार्यतालाई देखाउँछ । तर प्रस्तुत मुद्दामा रहेको विवादको लिखतलाई हेर्दा आफ्नो नाउँमा रहेको र आफ्नो नाम दर्तामा आउने सम्पत्तिसम्म मात्र वकसपत्रको लिखत गरी दिएको देखिन्छ । आफ्नो नामको सम्पत्तिलाई मात्र समावेश गरेको त्यस्तो लिखतलाई अर्काको हक मेट्ने वा अरुलाई नोक्सान पार्ने मतलबले गरिएको

लिखतको संज्ञा दिन मिल्ने देखिंदैन । मुलुकी ऐन, अंशवण्डाको १९ नं. को देहाय (४) मा “... आफ्नो हकको अंश जति भन्ने आफू खुशी गर्न पाउँछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसरी कानूनले प्रदान गरेको अधिकारका आधारमा आफ्नो नाउँको र आफ्नो हक पुग्ने जति सम्पत्ति वकसपत्रको लिखतद्वारा दिने लिने गरी भएको कार्यले अरुको हक मेट्ने वा अरुलाई नोक्सान पार्ने भन्ने अवस्था नै हुँदैन र त्यस्तो कार्यलाई जालसाजीको संज्ञा दिन पनि मिल्दैन । जहाँसम्म अंश मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा शेषपछिको वकसपत्रको लिखत पारित गरिएको कार्य स्वयं नै जालसाजीपूर्ण हुने भन्ने सन्दर्भ छ, विवादित लिखतले आफ्नो नाम दर्तामा आउने सम्पत्ति भनी उल्लेख गरेको हुँदा विचाराधीन अंश मुद्दामा न्याय निरूपण गर्न त्यस लिखतले अवरोध सिर्जना गर्दैन । सम्पत्ति किटान नगरी गरिएको लिखतले अंश मुद्दालाई प्रभाव पार्ने भन्ने अवस्था समेत नरहेको र के कुन सम्पत्ति निजी आर्जनको हो र के कुन सम्पत्ति कुन कुन अंशियारबीच के कति वण्डा लाग्ने हो भन्ने लगायतका विषयमा अंश मुद्दाबाटै न्याय निरूपण हुने हुँदा वादीको त्यस जिकीरसँग पनि सहमत हुन सकिने ।

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीले मूलतः दुईवटा आधारमा जालसाजी भएको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । त्यसमध्ये

पहिलोमा दाता विरामी र बृद्ध भएको कारणले गर्दा होशमा नरहेको अवस्थामा जालसाजपूर्ण तरिकाले शेष पछिको वकसपत्र गराएको भन्ने र दोस्रोमा मालपोत कार्यालयका कर्मचारी समेतको मिलोमतोमा त्यस्तो वकसपत्र पारित भएको भन्ने नै देखिन्छ । त्यसरी एकातर्फ वकसपत्र गरिदिने दाता र लिने विपक्षीहरूका साथै अर्कोतर्फ मालपोत कार्यालयका कर्मचारी समेतले जालसाजीको कसूरजन्य कार्य गरेको भन्ने आरोप लगाइएको अवस्थामा त्यस्तो आरोप शंकाहीन तवरले पुष्टी गर्ने दायित्व पनि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ तथा दफा २८ बमोजिम वादी पक्षले नै वहन गर्नुपर्ने हुन्छ । तर वादी पक्षले आफूले लिएको जिकीर प्रमाणित गर्न नसकी केवल सम्पत्ति प्राप्तीको लागि मात्र पुनरावेदन गरेको भन्ने देखिँदा त्यस्तो जिकीरसँग सहमत हुन सकिँदैन ।

तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा मिति २०६१।२।१२ मा मालपोत कार्यालय कलंकीबाट पारित लक्ष्मी तुलाधर दिने, बिम्बी तुलाधर समेत लिने गरी भएको शेषपछिको वकसपत्रको लिखत किर्ते कागजको ३ नं. अनुसार जालसाजी घोषित गरी सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

४. संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री
केदारप्रसाद गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
फौ.पु.नं.: ०६३-CR-०३९३
फैसला मिति: २०६५।४।१९।१

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान ।

पुरावेदक/वादी: रामअयोध्या सहनीको
जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: वीरबहादुर भन्ने वीरसिंह
सहनी समेत

वारदातमा प्रतिवादीहरुको संलग्नता रहेको भन्ने कुराको समर्थनमा वादी पक्षबाट वीरवंश सहनीको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको वयान र वारदातमा परी आफू स्वयं समेत घाइते भएका जाहेरवाला रामअयोध्या सहनीको जाहेरी व्यहोरालाई प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी मध्येका वीरवंश सहनीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष वयान गर्दा जाहेरवाला पक्षसँग माछा मार्ने विषयमा विवाद भएको र सो क्रममा बन्दुक पड्केको सम्म आफूले सुनेको भनी भनेतापनि को कसले चलाएको बन्दुक चनरदेव सहनीलाई लाग्न गै निज वागमती नदीमा ठली वगेको र जाहेरवालाको शरिरमा पनि गोली लागी घाइते भएको भन्ने कुरा पछि थाहा पाएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख

गरेको पाइन्छ । निजको सो वयान व्यहोराको अध्ययन गर्दा एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण देखिन्छ । निजको वयान व्यहोरामा एकरूपता र सामञ्जस्यता कायम हुन सकेको पाइँदैन । निजले अदालतसमक्ष गरेको वयानमा वारदात भएको कुरामा नै अनभिज्ञता जनाएको देखिन्छ । जहाँसम्म जाहेरी दरखास्तको सन्दर्भ छ, जाहेरवाला रामअयोध्या सहनी स्वयं पनि घटनामा घाइते भएका व्यक्ति रहेको हुँदा निजद्वारा दिइएको जाहेरी दरखास्तको महत्व देखिन्छ । वारदातमा घाइते भै पीडित भएका जाहेरवाला स्वयं नै घटनाको प्रत्यक्षदर्शी समेत रहेको सन्दर्भमा निजको भनाईले प्रामाणिक महत्व राख्दछ । उक्त जाहेरी दरखास्तको व्यहोरालाई हेर्दा मिति २०५८।६।६ गते राती २४.०० बजेको समयमा आफू र चनरदेव समेत वागमती नदीको किनारमा माछा मारी रहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरुमध्येका जुनी सहनीले बचन दिनासाथ नन्दु सहनी र वीरवंश सहनीले कटुवाबाट गोली प्रहार गर्दा नन्दु सहनीले चलाएको गोलीले आफूलाई घाँटीमा लाग्न गएको र वीरवंशले चलाएको गोलीले काका चनरदेव सहनीलाई लाग्न गै चनरदेव वागमती नदीमा ठल्न गै वेपत्ता भएको र आफू भाग्न सफल भएको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । तर निज अदालत समक्ष उपस्थित भै गरेको वकपत्रमा वारदात भएको तथ्यलाई पुनर्पुष्टी गरेको भएतापनि घटना गराउने मानिसहरुलाई मैले

चिनिन, बाहिरका मानिसहरु हुन्, रातको समय भएकाले कसैलाई चिनिन, गाउँका भूमिहारहरुले भनेको भरमा विश्वास गरी जाहेरीमा उल्लेख गरिएको हो भनी जाहेरी व्यहोराको प्रतिकूल हुने गरी लेखाइदिएको देखिन्छ। यसरी स्वयं पनि घटनाबाट पीडित हुन पुगेका र घटनाको प्रत्यक्षदर्शीको रूपमा रहेका जाहेरवाला नै अदालत समक्ष उपस्थित भै गरिदिएको वकपत्रमा जाहेरी दरखास्तको विपरीत वारदातमा संलग्न व्यक्तिहरु को को थिए ? कसले प्रहार गरेको गोली लागी चनरदेवको मृत्यु भयो ? र जाहेरवालालाई लागेको गोली को कसले प्रहार गरेको थियो ? भन्ने पहिचान गर्न नसकेको अवस्था दर्शाएको हुँदा पीडितको अवस्था भनेको Hearsay Evedence सरहको पनि देखिन आएन। घटनास्थलमा मौजुद र घटनाबाट पीडित भएका व्यक्तिले व्यक्त गरेका यस्ता विरोधाभाषयुक्त कथनले प्रमाणको रुपधारण गर्न सक्दैन। जाहेरी दरखास्तमा घटनाको प्रत्यक्षदर्शीका रूपमा प्रस्तुत गरिएका दशैं सहनी र शम्भु सहनी समेतले गोली प्रहार गर्ने मानिसको पहिचान गर्न नसक्ने भनी वकपत्र गरिदिएको देखिन्छ। यसरी वादी पक्षबाट साक्षी प्रमाणका रूपमा प्रस्तुत गरिएका व्यक्तिहरुले कसूरदार को हो भन्ने एकिन गर्न नसकेको अवस्थामा केवल अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष व्यक्त भएको भन्ने आधारमा मात्र कसैलाई कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्ने हुँदैन। फौजदारी अपराधमा शंकारहीत प्रमाण

हुनुपर्छ, विरोधाभाषयुक्त कथनले प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्न सक्दैन। वारदात भएको तथ्य स्थापित हुनु र कसूर प्रमाणित हुनु भनेका अलग अलग विषय हुन्। वारदात भएको र वारदातमा परी एकजनाको मृत्यु समेत भएको भन्ने तथ्यमा विवाद नभएतापनि को कसको कर्तव्यले सो घटना भएको हो भन्ने कुराको वस्तुनिष्ठ प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सक्नु पर्छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले पनि अभियुक्तको रूपमा प्रस्तुत गरिएका व्यक्तिको कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा निहित गराएको छ। घटना भएको तथ्यलाई पुष्टी गर्दैमा अभियुक्तको कसूर प्रमाणित हुँदैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० मा रहेको कानूनी व्यवस्था पनि यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ। सो दफामा रहेको कानूनी व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ:

- (१) कुनै काम घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा देहायका कुनै व्यक्तिले मौकामा वा त्यसको तत्काल अघि वा पछि व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ:
- (क) सो काम गर्ने वा सो काम, घटना वा अवस्था प्रत्यक्ष रूपमा देख्ने वा थाहा पाउने व्यक्ति, वा
- (ख) सो काम, घटना वा अवस्थाबाट पीडित भएका व्यक्ति।

यसरी घटना घटाउने, घटना प्रत्यक्ष रुपमा देख्ने, थाहा पाउने र घटनाबाट पीडित भएका व्यक्तिले घटनाको तत्काल अघि वा पछि व्यक्त गरेका कुरा प्रमाणमा लिइने प्रकृतिको प्रमाण हो र त्यस्ता व्यक्ति प्रत्यक्ष प्रमाण हुन् । वादी पक्षबाट पनि यहि कानूनी व्यवस्थालाई आधार बनाएर जाहेरवालाको जाहेरी व्यहोरालाई प्रमाणका रुपमा ग्रहण गरी कसूरदार कायम गर्नु पर्ने जिकीर लिइएको देखिन्छ । तर जाहेरवालाले आफ्नो जाहेरी व्यहोरालाई खण्डन हुने गरी आफूलाई घटना सम्बन्धमा थाहा नभएको भनी अदालतमा वकपत्र गरेपछि त्यस्तो जाहेरी व्यहोरालाई प्रमाणका रुपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । प्रमाण भन्ने कुरा कहिल्यै पनि विरोधाभाषयुक्त हुन सक्दैन, द्विविधाजनक हुन सक्दैन । सर्वोत्तम प्रमाण पेश गर्नु पर्छ भन्ने मान्यता स्थापित हुनुको दार्शनिक आधार पनि यहि नै हो । विरोधाभाषको अन्त गर्नु, द्विविधाको अन्त गर्नु नै प्रमाणको एकमात्र उद्देश्य हो । वादी पक्षले आफ्नो अभियोगको पुष्ट्याईका लागि साक्षीका रुपमा प्रस्तुत गरिएका जाहेरवाला स्वयं नै आफ्नो जाहेरी व्यहोरामा अडिन नसकी वारदातमा परी आफू समेत घाइते भएको तथ्यलाई यथावत् रुपमा स्वीकार गर्दै कसूरदारका हकमा भने रातको अँध्यारोको कारणले गर्दा पहिचान गर्न नसकेको भनी जाहेरी व्यहोरालाई अस्वीकार गरेको अवस्थामा त्यस्तो कथनको विश्वसनीयता कायम हुन सक्दैन । मौखिक प्रमाण जहिले

पनि प्रत्यक्ष हुनुपर्छ, अस्पष्ट र अनिश्चयात्मक कथनलाई कसूरदार ठहर्‍याउने आधार बनाउन मिल्दैन । साक्षीका शंकास्पद एवं विरोधाभाषयुक्त कथनलाई प्रमाण मानेर कसैलाई दोषी ठहर गर्न मिल्दैन, त्यसो गर्नु कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त विपरीत हुन जान्छ । त्यसैले जाहेरी दरखास्त र प्रतिवादी मध्येका विरवंश सहनीको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको वयान समेतबाट वारदातमा प्रतिवादीहरुको संलग्नता पुष्टी भएको भन्ने वादी पक्षको जिकीरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था भएन । तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा प्रतिवादीहरुलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

५. संयुक्त इजलास

सम्माननीय का.मु.प्रधान न्यायाधीश श्री
मीनबहादुर रायमाभी
माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठ
सम्बत् २०६१ सालको दे.पु.नं. ८८२५
फैसला मिति: २०६५।१।२०।६

मुद्रा: वाली मोही निस्काशन ।

पुनरावेदक/वादी: कारी साह तेली
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: रविलाल साह

वादी दावीको कित्ता नं. ४४ को जग्गामा यी वादी प्रतिवादी जग्गाधनी र मोही रहेको भन्ने तथ्यमा दुबै पक्षबीच मुख मिलेकै हुँदा त्यसतर्फ थप विवेचना गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदैन । जहाँसम्म उल्लिखित कित्ता नं. ४४ ज.वि. ०-१-१६ जग्गाको २०५५ सालको नियमानुसारको कुतवाली नबुझाएको भन्ने वादी दावीको सन्दर्भ छ, सो जग्गाको हुने कुत धान मन ०-२२-८ को मोल रु.२७०/- प्रतिवादी मोहीले गा.वि.स.को कार्यालय रामपुर जमुवामा धरौट राखेको भन्ने कुरा मोहीद्वारा पेश गरिएको उक्त गा.वि.स. को मिति २०५५।११।२८ को रसिदबाट देखिन्छ । मिसिल संलग्न रहेको गा.वि.स. कार्यालय रामपुर जमुवाको मिति २०५७।४।४ को पत्र र सोही पत्रको समर्थनमा रहेको मिति २०६०।१२।२५ को पत्रले पनि सो तथ्यको पुनर्पुष्टी भएको छ । यो तथ्यलाई वादी स्वयंले पनि अन्यथा भन्न नसकी केवल त्यसरी धरौट राखेपछिको आवश्यक प्रकृया अर्थात् भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३६(३) को प्रकृया अवलम्बन नगरिएको भनी धरौट राखिएको कृयालाई वेरितको संज्ञा दिएको पाइन्छ । यसरी कुत बुझाइएको प्रकृयालाई वेरितको संज्ञा दिइएको सन्दर्भमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३६ मा कुत बुझाउने प्रकृया के कस्तो निर्धारण गरिएको रहेछ भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ । भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१

को दफा ३६(२) मा "... कुत बुझाउँदा जग्गावाला वा निजका प्रतिनिधिले कबुलियतमा उल्लेख भएको कुत बुझी नलिएमा मोहीले कुत बुझाउने म्याद नाघेको ३० दिनभित्र दरखास्त साथ बुझाउनु पर्ने कुत बजार भाउले नगदीमा परिणत गरी गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका वा जिल्ला माल अड्डा वा भूमि प्रशासन कार्यालयमा धरौटी राख्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि यही कानूनी व्यवस्थाका आधारमा मोहीले कुत धरौट राखेको पाइएको छ । त्यसरी राखिएको धरौटी रकमलाई धरौटीमा आम्दानी बाँधी जग्गावालालाई बुझाउने तर्फ कारवाही प्रारम्भ गर्नुपर्ने दायित्व त्यस्तो धरौट बुझील्लिने गा.वि.स. वा सम्बन्धित निकायको हुने गरी ऐ. दफा ३६(३) ले कार्यविधि निर्धारण गरेको छ । मोहीले बुझाएको धरौट रकम जग्गावालालाई बुझाउने सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही गर्नुपर्ने दायित्व रहेको कार्यालयले सो दायित्व पूरा नगरेको आधारमा मोहीले राखेको कुत धरौटी अस्तित्वविहीन हुने वा वेरितको हुने भन्ने हुँदैन । मोहीको दायित्व भनेको निर्धारित कुतवाली निर्धारित समयभित्र जग्गाधनीलाई बुझाउने वा जग्गाधनीले बुझ्न इन्कार गरेको अवस्थामा कुतलाई नगदीमा परिणत गरी सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका वा जिल्ला माल अड्डा वा भूमि प्रशासन कार्यालयमा धरौटी राख्ने नै

हो । कानूनले निर्धारण गरेको यो दायित्वलाई प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी अर्थात् वादी दावीको कित्ता नं. ४४ को जग्गाका मोहीले पूरा गरेको देखिन्छ । त्यसरी आफूले कमाएको जग्गाको कुत बुझाउनु पर्ने आफ्नो कानूनी कर्तव्य पालना गरी सम्बन्धित गाउँ विकास समितिमा कुत धरौट राखेको तथ्य स्थापित हुन पुगेको अवस्थामा त्यसलाई वेरितको मान्न मिल्ने देखिएन । साथै त्यसरी गाउँ विकास समितिमा धरौट रहेको वाली यी वादीले बुझी लिन सक्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेबाट पनि सो धरौटलाई अन्यथा भन्न वा जग्गाधनीले मोहीबाट कुत वाली नपाएको अर्थमा ग्रहण गर्न मिल्ने हुँदैन । तसर्थ धरौटी रित पूर्वक नराखिएको भनी वाली भराउने गरी गरेको शुरु भूमि सुधार कार्यालय सप्तरीको फैसला केही उल्टी भै सम्पूर्ण वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

६. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
सम्बत् २०६२ सालको दे.पु.नं.----८६४१
फैसला मिति: २०६५।२।१०।६

मुद्दा :- जग्गा निखनाई पाउँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: विरेन्द्र ठाकुर
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: परमेश्वर ठाकुर

वादीको कि.नं.५११ को जग्गा र प्रतिवादी राम लक्षन ठाकुर सोनारले प्रतिवादी विरेन्द्र ठाकुरलाई बिक्री गरेको कि.नं.५१० जग्गा साविक कि.नं.९५ बाट कित्ताकाट भई कायम भएको तथ्यमा विवाद छैन । त्यसकारण कि.नं.५१० र कि.नं.५११ दुवै जग्गाको साँध सिमाना जोडिएको कुरामा पनि विवाद देखिएन । तर जहाँ सम्म निखन्न पाउने वा नपाउने कुरा छ, सो सम्बन्धमा प्रचलित कानूनी व्यवस्था हेर्दा लेनदेन व्यवहारको ११ नं.अनुसार सन्धिसर्पन पर्ने हकवालाले मात्र जग्गा निखनी लिन पाउने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । जग्गाको साँध मिल्दैमा सन्धिसर्पन पर्ने होइन । निखन्न चाहने व्यक्तिको जग्गाको साँध निखन्न पाउनु पर्ने दावी गरिएको जग्गाको साँध सिमाना मिल्नु एउटा कुरा हो र दावी गरिएको जग्गा निखन्न चाहने व्यक्तिको सन्धिसर्पन पर्छ वा पर्दैन, त्यो अर्को कुरा हो । ऐनले साँध जोडिएको जग्गा निखन्न पाउने व्यवस्था गरेको नभई सन्धिसर्पन पर्ने जग्गा निखन्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । सन्धिसर्पन पर्नेका लागि घर जग्गाको साँध जोडिनु एउटा आधार अवश्य हो तर त्यत्तिकैबाट साँध जोडिएका सबै जग्गाहरु सन्धिसर्पन पर्ने जग्गा हुन भनी अनुमान गर्न वा त्यस्तो निष्कर्षमा पुग्न सकिँदैन । अरु

के-के कारणले दावी गरिएको घरजग्गा सन्धिसर्पन पर्ने हो त्यसको पुष्ट्याई निखन्न चाहने व्यक्तिले गर्नु पर्दछ । सन्धिसर्पन परेको देखाउन साँध जोडिएको जग्गा नहुँदा के, कस्तो असुविधा वा कठिनाई वा हानि, नोक्सानीको सम्भावना छ, ती कुराहरु वादीले देखाउन सक्नु पर्दछ ।

त्यस्तै सन्धिसर्पन पर्नलाई वादीले जग्गा ननिखनेको अवस्थामा वादीलाई कूलो, पानी, बाटो, निकास, हावा, घाम इत्यादि कुराहरुमा अवरोध पुग्ने वा विपरीत असर पर्ने हुनु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा वादीले के कसरी वादी दावीको जग्गा निजलाई सन्धिसर्पन पर्ने हो सो को पुष्टि गर्न सकेको देखिएन । साथै सो जग्गा ननिखनेमा निजलाई आफ्नो जग्गा स्वतन्त्र रुपमा भोग गर्न कसरी बाधा पुग्न गएको वा बाधा पुग्ने संभावना भएको हो सो को तथ्य सहित पुष्टि गर्न पनि सकेको देखिँदैन । त्यसकारण जग्गा निखनाई पाउनेको लागी दावी लिने वादीले दावीको जग्गा सन्धी सर्पन पर्ने स्पष्ट आधार नदेखाई सिर्फ साँध सिमाना मिलेको भन्ने मात्र आधारले निखनी लिन पाउने देखिएन । तसर्थ, वादीले जग्गा निखन्न पाउने गरी सन्धिसर्पन परेको प्रमाणित गर्न नसकेकोले सो जग्गा निखनाई दिन नमिल्ने भएवाट शुरु फैसला सदर गरी कि.नं.५१० को जग्गा वादीले निखनाई लिन पाउने गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला उल्टी भै वादी दावी नपुग्ने ।

७. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६१ सालको फौ.सा.नं. २३६
फैसला मिति: २०६५।४।११

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

वादी: राजन कुमार राईको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी: अमृका राई

कान्छी आमा अमृका राईले बाबु मागधन राईलाई खुकुरीले घांटीमा प्रहार गरी मारेको हुँदा कानून वमोजिम कारवाइ गरिपाउँ भनी किटानी जाहेरी दिएको देखिन्छ । निज प्रतिवादी अमृका राईले अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत वयान गर्दा मृतक मागधन राईसंग भगडा हुँदा तलाई र तेरो छोरालाई पनि मारी दिन्छु भनी खुकुरी भिकी लम्की भम्की गर्ने गरेको र सो घटना हुने दिन पनि भगडा गरी म र छोरा लाई मारी दिने नै भयो भन्ने सोचि राती अगेना निर सुति रहेको अवस्थामा नजिकै रहेको खुकुरीले घांटीमा काटी मारेकी हुं भनी सावित्री रहेको देखिन्छ । घटनास्थल लास जांच मुचुल्कावाट घांटीमा काटिएको अवस्थाको लास रहेको भन्ने देखिनुको साथै Autopsy Report वाट मृतक मागधन राईको

घांटीमा काटेको कारण मृत्यू भएको भन्ने उल्लेख गरेको पाईन्छ । उक्त वारदातमा प्रयोग भएको खुकुरी वरामद भै सो खुकुरी आफुले मागधन राईलाई मार्नमा प्रयोग गरेको भनी सनाखत समेत गरि दिएको देखिन्छ । साथै आफू वाहेक अन्य कोहि पनि व्यक्ति मागधन राईलाई मार्नमा संलग्न नरहेको भनी खुलाई दिएको पाईन्छ । प्रहरीमा भएको सम्पूर्ण वयान आफ्नो खुसी राजीले नै लेखाई दिएको भनी अदालतद्वारा गरिएको सवालमा जवाफ दिएको देखिन्छ । तसर्थ सबूद प्रमाणको मूल्यांकन गरी शुरूको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिएकोले सदर हुने ठहर्छ ।

जहाँसम्म पुनरावेदन अदालत समेतले अ.वं १८८ नं बमोजिम उपरोक्त ठहर बमोजिम पुरै सजाय गर्दा चर्को पर्ने भनी घटी सजाय हुन राय व्यक्त भै आएको कुराछ, सो सम्बन्धमा अब विचार गर्नु परेको छ ।

प्रतिवादीले आफ्नो पती मागधन राईलाई मार्नुपर्ने कारणमा वेला वखत रक्सी सेवन गरी आफूलाई कुटपीट गर्ने गरेको र उक्त वारदात हुने दिन अघिल्लो दिन पनि रक्सी खाएको कारण आफ्नो हात काटिएको हुंदा सो हात काटिएको विषयमा निहुं खोजी मलाई र मेरो नाबालक छोरालाई काटेर मारी दिन्छु भनी भगडा गरी कुटपीट समेत गरेकोले मृतक र आफ्नो सम्बन्धबाट जायजन्म भएको १ मात्र काखको नाबालक छोरालाई मार्नु भन्दा श्रीमान १ जनालाई

मात्र मार्न पाएमा आमा छोराको ज्यान वच्ने सोचि सोही वेला सुतेको मौका पारी जोड संग पतिको घांटीमा खुकुरी प्रहार गरी मारेको भनी सावित्री वयान गरेको देखिन्छ । निज प्रतिवादीले आफूलाई र छोरालाई कुनै न कुनै दिन मारी दिने नै भयो भन्ने ठानी आफ्नो छोराको वचाउको कारण आफ्नो पतिलाई मार्नु पर्ने व्यहोराको कुरा खुलाई लेखि दिएको पाईन्छ । वेला वखत आफूलाई मर्ने पतीले कुटपीट गर्ने गरेको कुरा निजको घाउ जांच केश फारमले पुष्टि गर्नुको साथै यी मार्ने मर्ने लोग्ने स्वास्नी बीच भै भगडा भएको देखि छिमेकी राजकुमार राईले छुट्याई दिएको कुरा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष कागज गरेको समेत देखिन्छ । यसरी प्रतिवादीले, मृतक लोग्नेले भगडा गरेपश्चात आफू र आफ्नो छोरालाई मार्ने नै भयो भन्ने निज प्रतिवादी अमृका राईको मानसिक सोच आई सोही भयको कारणले आफ्नो सुरक्षाको लागि तत्कालै लोग्नेलाई मार्नुश्रेयकर ठानी उक्त वारदात हुन गएको अवस्था देखिन्छ । प्रतिवादीले आफ्नो लोग्नेलाई मार्नु पूर्व तयारी गरेको भन्ने देखिदैन । प्रतिवादीको मानसिक कमजोरीको कारण सो घटना हुन पुगेको देखिएको छ । लोग्नेस्वास्नीको बीचमा कटुतायुक्त Abusive सम्बन्ध चलेको भै स्वास्नी हिंसा पीडित मनस्थितिबाट गुज्रदै गएको रहेछ भने खास किसिमको मनोदशा सिर्जना हुने मनोविज्ञानवेत्ताहरुको भनाई छ । कुटपीटबाट पीडित रहेको महिलाको मनोदशा झल्काउने

लक्ष्यणहरुलाई Battered womens Syndrome भनिन्छ । Susan Edward ले *The syndrome is something like akin to a state of fear, trauma and shock, characterised by anxiety and depression, a perception that death is likely, a total, inability to escape and a feeling of helplessness. “भनेका छन्”* (Hilare Barnett, Source Book of feminist jurisprudence, London, Sydney, 1997, P. 408) यस्तो मनोदशा भएको महिलाले विद्यमान स्थितिको वस्तुगत र सही मुल्यांकन गरी कुनै विवेक सम्मत निर्णय गर्नुको उपेक्षा त्यस्तो मनोदशाको कारणले भयवश रक्षात्मक निर्णय गरी काम गर्ने प्रवृत्ति राख्दछ । महिला विरुद्ध हिंसाको वारदातहरुमा न्याय निरूपणको प्रकृत्यामा यस्तो मनोदशालाई दृष्टिगत गरी यस्तो अवस्थामा भएको वारदातमा अपराधिक दायित्वको गुरुत्व घट्ने भनी कमन ल.प्रणाली भएका बेलायती एवं क्यानाडाई अदालतहरुबाट निर्णयहरु भएको समेत पाईन्छ ।

प्रतिवादीले आफ्नो पीडित मनोभावनालाई अदालत समक्ष व्यक्त गरी अदालतको कानूनी प्रकृत्यालाई सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । प्रतिवादीले महिला विरुद्धको हिंसाबाट पीडित भै उपरोक्त उल्लेखित Battered womens Syndrome समेत निजमा विद्यमान देखिएको र प्रतिवादीको साथमा नाबालक छोरा भएको र प्रतिवादीको कलिलो उमेर अवस्था समेत देखिएकोले निज प्रतिवादीलाई १० वर्ष मात्र

कैद सजाय गर्दा पनि न्यायको उद्देश्य पुरा हुने देखिएको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धि महलको १३(१) बमोजिम गर्ने गरेको सर्वस्व सहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिएकोले निजलाई मुलुकी ऐन अ.व. १८८ नं. प्रयोग गरी दश वर्ष मात्र कैद सजाय हुने राय लगाई साधक जाहेर भै आएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतका राय समेत मिलेकै देखिदा सदर हुने ।

८. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद
कोइराला

सम्बत् २०६२ सालको फौ.पु.नं. -३७४३
फैसला मिति: २०६५।७।१६

मुद्दा: भुट्टा विवरण पेश गरी नागरिकता
लिएको ।

निवेदक वादी: रफिद मिया कवारीको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: अमरुदिन मियाँ कवारी
समेत

नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को
दफा दण्ड १० (३क) मा नेपाली
नागरिकताबाट हटाउने सम्बन्धमा “भुट्टो
विवरण वा बयान दिई जन्म वा वंशजको

नाताले नेपाली नागरिक हो भने भुक्त्याई कसैले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको कुरा थाहा हुन आएमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकताबाट हटाउन आदेश दिन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था छ भने सोही ऐन दफा १५ मा “भुठो विवरण वा बयान दिई नेपालको अंगीकृत नागरिकता वा जन्म वा वंशजको नाताले नागरिकता प्राप्त गर्ने गराउने व्यक्ति वा सो गर्ने गराउने उद्देश्यले जानी जानी भुठो विवरण वा बयान दिई सिफारिस गर्ने व्यक्ति वा सो गर्ने उद्देश्यले भुठो विवरण वा बयान दिई आवेदन पत्र दिने व्यक्तिलाई पाँच वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँ सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

यसरी नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १० को उपदफा (३क) लगाएत (१)(२) र (३) मा विभिन्न कारणहरूले नेपालको नागरिकता लिइसकेका व्यक्तिहरूलाई सरकारको निर्णयको आधारमा नागरिकताबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त व्यवस्था सरकारले आवश्यकता र औचित्य हेरी निर्णय गर्न सक्ने गरी ऐनमा राखिएको पाइन्छ। यस दफा बमोजिम सरकारले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले सोही ऐनको दफा १०(३) बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा उजुरी गर्न सक्ने देखिन्छ। दफा १५ बमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्ने वा सो गर्ने गराउने उद्देश्यले भुठो विवरण वा बयान दिई सिफारिस गर्ने

व्यक्ति वा आवेदन गर्ने व्यक्तिलाई सरकार वादी मुद्दाको रुपमा प्रहरीद्वारा अनुसंधान गरी सरकारी अभियोग मार्फत अदालतमा मुद्दा दायर भई अदालतबाट प्रमाणको रोहमा ठहर भए बमोजिम सजाय हुने देखिन्छ। उक्त दफा १५ को बनोट हेर्दा दफा १० बमोजिम सरकारबाट निर्णय भई नागरिकताबाट हटाइएका व्यक्तिका हकमा मात्र मुद्दा दायर भई सजाय हुने भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएको पाइदैन। यस्तो अवस्थामा दफा १५ मा भएको सजायको व्यवस्था दफा १० को अधिनमा हुन्छ भनी अर्थ गर्दा विद्यार्थीकाको अभिव्यक्त मनशायको अनुकूल हुने देखिदैन। जहाँ ऐनका विद्यमान पृथकपृथक व्यवस्थाहरू आफैमा पूर्ण र स्पष्ट छन् भने अदालतले व्याख्याको सहायताबाट नयाँ कुराहरू थप्नु वा घटाउन आवश्यकता र औचित्यका दृष्टिकोणले उपयुक्त हुँदैन। दफा १५ बमोजिम हुने न्यायिक करवाहीको विषयलाई दफा १० बमोजिम सरकारबाट कुनै व्यक्तिलाई नागरिकताबाट हटाउने वा नहटाउने भनी गरेको निर्णयको अधिनमा रहेको मानी व्याख्या गर्नु न्यायका दृष्टिबाट पनि उचित हुने देखिदैन।

यसै सन्दर्भमा यस सर्वोच्च अदालतबाट संवत् २०५८ सालको फौ.पु.नं. २४७८ श्री ५ को सरकार विरुद्ध विष्णु ज्ञवाली समेत भएको भुक्त्याई नागरिकता लिएको भन्ने मुद्दामा मिति २०६१।१।२१ मा “नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द हुने नहुने वा नागरिकताबाट हटाउने नहटाउने गरी श्री ५

को सरकारबाट भएको निर्णयका आधारमा नै अदालतले निर्णय गर्नुपर्ने तर्क गर्नु तथा सवुत प्रमाणको मूल्यांकन गरी सजाय गर्ने नगर्ने निर्णय गर्ने अदालतको अधिकारक्षेत्र उक्त श्री ५ को सरकारको निर्णयद्वारा प्रभावित वा नियन्त्रित हुन्छ भन्ने प्रचलित कानून, त्यसका मान्य सिद्धान्त तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाले समेत मिल्ने देखिदैन । तसर्थ नेपाल नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १०(३क) को विषयमा श्री ५ को सरकारबाट निर्णय हुन नसकेको अवस्थामा दफा १५ अर्न्तगत जिल्ला अदालतले सवुत प्रमाणका आधारमा निर्णय गर्न मिल्दैन भन्ने मिल्ने देखिन आएन” भन्ने निर्णय भई सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

तसर्थ माथि विवेचित कानून तथा यसै अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारहरूबाट पुनरावेदन अदालत हेटौडामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेकोमा पुनरावेदनमा मिसिल संलग्न सवुद प्रमाणका आधारमा शुरु अदालतले गरेको इन्साफ मिले नमिलेको तर्फ बोली निर्णय गर्नुपर्नेमा नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १० (३क) बमोजिम श्री ५ को सरकारले कारवाही र निर्णय गरी सकेपछि मात्र दफा १५ अनुसारको सजायको माग दावी आउनु पर्ने भनी उक्त ऐनको त्रुटिपूर्ण व्याख्या गरी शुरु अदालतको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानून बमोजिम भएको नदेखिँदा बदर हुने ।